

MEMUAAR

Revolutsioonivaimu kohta mõningaid Vene provintse silmas pidades, ja meetmete kohta selle vaimu edusamme takistada

AUGUST KOTZEBUE

Järgnev August Kotzebue sulest pärinev tekst ilmus esmakordselt DDRi ajakirja Weimarer Beiträge esimeses 1957. aasta vihus. Tänu sellele seigale võib vist öelda: vaevalt oleks niisuguse teksti sisu takistanud selle tõlkimist eesti keelde ning tõlke avaldamist ENSVs. Paraku jäi see tollal kiiremate tööde tulvas tegemata. Nali oleks tollal olnud muudugi mitmekordselt suurem kui nüüd. Aga Kotzebue püksatu avameelsus oma kõrge valitsejanna ees ja kogu riigitrüü tsendurismi olemus on seal vist liiga igavikulisel moel paigale pandud, et see saaks osutada täiesti ebahuvitavaks praegusele lugejale.

Pealegi riivab tekst hulka kõige otsesemalt Eesti ajalukku puutuvaid asju.

Tuna kontekstis on jäetud ära Hans-Joachim Schreckenbachi ulatuslik kommentaar. Sest pooled asjad on eesti lugejale nagunii tuttavamad kui keskmisele sakslasele. Ja see, kes otsib täpsemat teavet, vaadaku viidatud allikat.

Teksti kirjutamise aeg järeldub enam-vähem tekstist endast: sügis-suvi 1794.

Tõlkinud ja kommenteerinud JAAN KROSS

Mees, kes armastab oma monarhiat, oma isamaad ja rahu, pakub järgnevad mõtted tarkuse kätte, kes meid valitseb. Kui isamaad ähvardab hädaoht, tohib iga patrioot kõnelda. Kui Ateenas märatses katk, tohtis iga kodanik soovitada arstirohtusid. Hippokrates kontrollis, heitis kõrvale või kiitis heaks.

Patrioote on vähe ja egoiste palju. Juba egoistki peab värisema revolutsiooni ees. Sest kui ta ka ei armasta oma isamaad, armastab ta oma omandit.

Milline Euroopa maa pakuks kindlust ja rahu? Kus löikab põllumees ja kodanik hirmumureta oma virkuse vilja? Üksnes Venemaal! Prantsusmaa on võigas tuletaarn, kust põlev laava voolab üle öitsvate

nurmede. Sõja hüään õgib Saksamaa üdi, tühjalt ja laastatult suitsevad igal pool mahajäetud varemed. Hispaania ohib sõja koorma all ja ägab ebausku küttes. Üle Napoli ja Sardiinia tulvavad verejanulised vaenlased ja arvamused.

Terve Itaalia meenutab mõnda meie põlevat metsa. Šveitsi ei kaitse enam tema Alpid ega Inglismaad ookean. Hollandis hõõgub tuli tuha all. Poola märatseb. Rootsi ja Taani vanguvad hirmu ja lootuse vahel, liiga nõrgad, et esimest maha suruda või teist teoks teha. Ameerika ja Venemaa on ainsad riigid, kelle rüpes elab rahu, esimene suure kauguse ja teine võimsuse, tarkuse ja armastuse kaitsetel.

Kes võiks siin revolutsiooni soovida? Sõdur võitleb kuulsuse ja kulla eest, ja talle saavad osaks mõlemad. Üle kolme-

kümne aasta nopib ta loorbereid, mis õitsevad Katariina pärjas. Maamees õsub rahus looduse õnnistust. Mõõdukad maksud tuletavad talle meelde, et ta vajab kaitset. Kaupmeest ei rõhu monopolid, leidlikkuse ja virkusega kogub ta rikkusi ja tohib neid nautida. Targad seadused soodustavad käsitöölise usinust, tema heaolu ulatub luksuseni. Usk on püha, tema teenrid on austatud ja hästi söönud. Ma küsin veel kord: mäherdune tuulepea võiks soovida siin revolutsiooni?

Kas sõdur võidab midagi, kui ta kannatab sanküloti kombel nälga ja alastiolekut, valab oma verd anarhia eest ja kui talle tasutakse fraasiga, et ta olevat osutanud isamaale teenne? Kas maamees võidab midagi, kui ta peab iga silmapilk värisema, et ta näeb oma õitsvaid põlde rüüstatavat? Kas kaupmees võidab midagi, kui pööbel riisub tema ladusid ja määrab tema kaupadele suvalisi hindu? Kas käsitöölise võidab, kui ta pojad ja sellid kannavad musketit? Ja kui ta peab loovutama liha ja leiba, riideid ja kingi vägivaldse hinna eest? Kas preester võidab, kui altarid paisatakse ümber?

Teadlane oleks ehk ainus, kes võiks revolutsioonist tulu loota, sest tema asetseb – tarkadel poliitilistel kaalutlustel – vähemalt meie provintsidest sõjaväelasest tagapool ega ole tal edutamist loota, niipea kui ta asub kollisiooni ohvitseriga, kes taotleb oma sõjaliste teenete tasustamist tsiviilametikohaga. Ühtlasi puudub teadlasel r a n g – nii, et talle eelistatakse sageli vähemteenekaid inimesi. Kõik see võib teda solvata, kuid mitte eksiteele viia. Teadlane armastab rahu, revolutsiooni tormisel merel. Inimlike kirgede lekkivas paadis ta seda ei leia. Ta teab, et isegi kõige tervistavam revolutsioon on muredes ja ohtudes kogutud peatükk järelmaailma tarvis – koguja seda ei naudi.

Niisiis ei jää kolmekümnest miljonist Vene alamast ühtki, kes võiks soovida revolutsiooni. Kui ehk, siis esiteks, kaabakas, kel pole mingit omandit ja kes ei oska seda ka hankida, ja kes tulesüütaja kombel pistaks majale meeeldi tule otsa, et seda põlengu ajal rüüstata.

Teiseks, unistaja, kes pimestatuna ilusatest fraasidest vabaduse ja võrdsuse kohta järgib unesid, mis leiutati Platoni vabariigi jaoks.

Säherduste haigete arv on meie riigis liiga väike, et nad meile muret peaksid tegema.

Ainult siis, kui terved ihuliikmed oleksid nakatatud, kui rahvaklassid oleksid pimestatud väärfilosoofiast, siis oleks aeg äratada valitsuse tähelepanu. Vaikne põlgus üksikute vähesete unenägijate ja pahategijate, kuid karm tõsidus nende põhimõtete leviku suhtes.

Sellega tekib kaks küsimust:

Esiteks, kas Venemaal levitatakse tõesti jakobiinlikke põhimõtteid?

Teiseks, kuidas see sünnib?

Kui ma vastaksin esimesele küsimusele lausa jaa'ga, tekitaksin mulje, nagu tahaksin ülesandjana esile astuda, mis pole aumehele sünnis ja mille võiks kohuslikuks muuta üksnes riikliku hädaohu lähedus. Leidub heasüdamlikke unistajaid, kes satuvad teinekord eksiteele valesti mõistetud inimarmastuse läbi, neid tuleb kahetseda ja, kus võimalik, parandada.

Teisele küsimusele sõandan anda kindla vastuse. Siiski piiran end sealjuures üksnes Tema Majesteedi saksa provintsidega, kuna mu olukord võtab mult võimaluse laiendada oma märkusi tervele Vene riigile, ning memuaar, mille ma trooni astmetele maha panen, tohib ainult kõige rangema tõe arhiivist võetud olla.

Prantslaste võrgutavaid põhimõtteid levitatakse meie provintsidest neljal moel:

1. Noormeeste poolt, kes akadeemiast koju tulevad.
2. Poliitiliste ja õpetatud ajalehtede poolt.
3. Raamatute ja brošüüride kaudu.
4. Klubide kaudu.

Esimene levitamiski

Umbes kakssada noort inimest, niihästi aadli kui ka kodanikuseisusest pärit, lahkub igal aastal riigist, et koguda võõrastel maadel ja võõrais akadeemiates õpetatust, kogemust ja lollust. Umbes niisama paljud naasevad iga aasta riiki, ja nende vaimutoit on harilikult seedimata. Ma pole seni kohanud nende noorte seas ühtki, kes poleks olnud tõvest enam või vähem nakatatud. Sakslaste soe osavõtt prantslaste asjust on tuntud. Publik, kellega meie noored seal suhtlevad, joonistub selgesti välja: ma mõtlen akadeemiaid. Saksa professorid toovad oma meelsuse liigagi selgelt

esile igal võimalusel, ja kuigi nad enamikus maades ei tohi prantslaste põhimõtteid otsest kaitsta, oskavad nad ikkagi ehtida oma ajaloo- ja filosoofialoenguid lausetega, mis väljendavad selle süsteemi kaudset heakskiitu. Ja millisele pinnale nad külvavad oma seemne? Juba üliõpilaste eluviis kallutab neid pidetusele, millele nende seas antakse nii hõlpsasti vabaduse nimi. Nad peavad lugu oma õpetajate trükitud ja trükkimata otsustest, nad mässivad ahvivabaduse filosoofia rüüsse, nende nooruslik kujutlusvõime hakkab hõõguma ja nad joovad end kihvtikarikast purju.

Kui nad siis lahkuvad kuuldessaalidest ja lähevad laiali kohvikuisse, teatrisse ja klubidesse, kajab neile taas kõikidest nurkadest unemeelse publiku hääli vastu. Nad näevad ja kuulevad päevast päeva, kuidas igaüks väljendab rõõmu sel puhul, et prantslased on saavutanud järjekordse võidu, ja kuidas igaüks leinab, kui liitlased löövad vabaduse värdjad maha.

On läbini loomulik, et noored inimesed, kellel veel omi põhimõtteid ei ole, võtavad omaks põhimõtted, mida neile jutlustavad nende õpetajad ja suur mass. Nad talitavad nendega samuti nagu kõikisugu viljadega, millega nad pole oma kodumaal harjunud: need on neile midagi uut, nad kugistavad neid rutu ja eritlemata ning jäävad haigeks.

Niisugused haigused küljes, pöörduvad nad nüüd koju tagasi. Kui nad siin sügisel jutlustajaina ette astuvad, sünnib see harva või ei sünni õieti iial kavatsusega tekitada rahuusi, vaid

esiteks sellepärast, et hiilgamiskihk on neil kõigi reisijatega ühine. Nad tahavad pimestada kaaskodanikke uute moodide ning arvamustega. Näib, nagu sisendaksid nad endile, et kodus on nende tulekuni elatud sügavas pimeduses, ning et nüüd on nende kohus lasta särada oma lambikesel, mille nad välismaal süüdanud.

Teiseks sellepärast, et neid vaevab igavus ja tegevusetus. Mida peaksid nad tegema? Millesse peaksid nad rakenduma? Kantseleide pisikohakesed täidetakse teadlastega ja iga täidetava koha ümber leidub arvutult võistlejaid. Advokaate ja arste leidub juba hoopis rohkem, kui tuleb tervisele ja õiglusele kasuks. Kõik vaimulikukohad on täidetud ja preestrid

elavad rahu ja kaua. Nii et noortele ei jää muud üle kui hakata aadlikodudes koduõpetajaiks. Kogu maa on säherdusi koduõpetajaid kubinal täis. Neil on mõju oma peremeestele ja majakaaslastele ja kuna nad on suuremalt osalt pärit sündinud liivimaalaste ja eestimaa-laste hulgast, järelikult valdavad nad täielikult kohalikku keelt, võib neile kunagi hõlpsaks osutada levitada oma mürki talupoegade hulka. Need talupojad ootavad ju ainuüksi juhti, et laskuda kõige julmemaisse ohjeldamatusesse. Juba viimase Rootsi sõja ajal hellitasid nad arutut lootust, et vaenlane maabub ja vabastab nad orjusest. On tõsiasi, et nad ootasid-vaatasid päevade viisi rannas vaenlase laevu ega häbenenud valjusti rääkida: vaenlaste tulekul peab iga sakslane (iga saapakandja, nagu nad ütlesid) nende käe läbi surema.

See talupoeglik hoiak on teiselt poolt vastukaaluks mõnelegi vaenumeelsusele, sest kes sõandaks relvastada rahvast, kes pööraks oma relvad esmajoones omaenda isandate vastu? Ainult mõni tuulepea säherduste poisikeste klassist, kel pole omandit mängu panna, võiks niisuguse tembuga toime tulla.

Et nüüd säherdust klassi vähehaaval täiesti kõrvaldada ja lämmatada nende kuritegelike põhimõtete seeme, julgen ma panna ette hõlpsa, kindla ja kasuliku meetme. Pandagu Tartu ülikool uuesti käima, seatagu seal tööle tuntud professorid ja antagu ediktiga teada, et edutamist on Vene riigis loota üksnes neil, kes on selles akadeemias õppinud.

Siit tuleneksid järgmised kasud:

Esiteks – noormehed ei nakatuks väljamaal arvamustemürgist. Lykurgos takistas spartalaste komberiknemist, lubades neil ainult tähtsatel põhjustel isamaalt lahkuda, ja hiinlased võlgnevad samasugusele seadusele kui mitte valgustatuse siis rahu, mis on rohkem väärt kui rahvavalgustus.

Teiseks – vähemalt saja tuhande rubla suurune summa jääks aastas kodumaale.

Kolmandaks – paiga lähedus ja kokkuhoid kulukailt reisidelt meelitaks paljusid vanemaid oma poegi tudeerida laskma. Isegi neid poegi, kes on sõjaväeteenistusse ette nähtud ja kaardiväkke kirja pandud ja kes praegu kasutavad oma puhkust üksnes selleks, et oma vanemate majas laiselda – isegi niisugused külastaksid lähedast akadeemiat. Nad ei piirduks üks-

nes fortifikatsiooni ja sõjateadustega, vaid õpiksid, et ka muud teadmised on sõdurile ehteks ja teevad teda inimlikumaks. Sellest tuleneks see suur eelis, et ohvitserid, kes tsiiviilteenistusse paigutatakse, tooksid kaasa ikkagi mõningaid teadmisi oma uue ameti jaoks, kuna selle vastu praegu paljud neist ei valda oma ala isegi mitte kõige üldisemaid mõisteid ja peavad /näiteks/ kohtutes toetuma täiesti oma sekretäridele.

Neljandaks – sellega võidaksid üldse kõik need, kes pühenduvad oma isamaal kohtuni-kuametile. Sest kuna võõrastes akadeemias õpetatakse üksnes Rooma õigust, mille rakedamine siin kasutu oleks, raiskavad meie noormehed seal aega ja hoolt, et õppida asju, mis neil siin jälle unustada tuleb. Ma eeldan, et uude akadeemiasse võetakse tööle ka õpetajaid Vene õiguse tarvis, kes tunnevad kõiki olemasolevaid ukaase, mille tundmist praegu on nii erakordselt raske saavutada. Ka vene keel muutuks selle läbi siinmaal tavalisemaks, kuna /praegu/ meie noormehed, vastupidi, unustavad välismaal selle vähese vene keele, mis nad enne oma ärasõitu on omandanud.

Viiendaks – kuna kõik, mis meie suur Monarh ette võtab, on varustatud täiuslikkuse pitseriga, võib tõenäoliselt loota, et ka välismaalased hakkavad seda akadeemiat küllasta ja toovad need summad maale tagasi, mis me siamaani välja oleme saatnud. Keisrinna peaks ainult Kanti, Reinholdi, Baldingeri, Lichtenbergi, Schilleri jne Tartusse kutsuma, ta peaks ainult käskima, et paljudest välismaalastest, kes igal aastal töö leidmiseks siia saabuvad, võivad üksnes need edutamist loota, kes on vähemalt ühe aasta Tartus tudeerinud. Nii voolaks peagi kohale kõigist rahvustest noormehi.

Tartu tundub mulle olevat selleks kõige sobivam koht, sest ta asetseb keset maad, Peterburgi suunduva suure maantee ääres, kusjuures seal siiski ei asetse ei garnisoni ega arvestatavalt arvukat kaupmeeskonda – kaks asja, mis, nagu kogemus õpetab, muusade rahuga ei sobi. Tartu, praegu üsna tähtsusetu maakonnalinn, saaks varsti õitsvaks ja rahvarikkaks paigaks.

Selle akadeemia ülalpidamine läheks aastas vahest 5000 rubla maksma. Kui peaks vaja olema selle tarvis kapitali kokku saada, panek-

sin ette hõlpsa vahendi – tähelepandamatu maksu, mis jaotuks kodanike sellele klassile, kes saab sellest kasu: ma mõtlen aadlit.

Keisrinna on olnud siamaani nii armuline ja jätnud Liivi- ja Eestimaa aadlile kõrtsipidamise regaali, ning on tõsi, et suur osa aadlist ruineeruks, kui ta selle osa tuludest ilma jääks, sest need on sageli ta mõisate suurim sissetulek. Aga siiski oleks õiglane ja õige, kui vähemalt väikegi osa, tähelepandamatugi osa neist tuludest kasutatakse maa huvides niisuguse instituudi heaks.

Liivi- ja Eestimaal leidub umbes 4000 kõrtsi, läbistikku toob iga kõrts vähemalt 300 rubla sisse; paljud, eriti need, mis maantee ääres asuvad, annavad aastas 1000 rubla. Neist tuludest võiks mõne protsendi kinni pidada või, kui tahetakse vältida niisuguste tulude ebakindlat aruandlust ja arvestust, võiks lihtsalt määrata, et iga maanteeäärne kõrts peab andma 10 rubla aastas, teised ainult poole sellest summast; niimoodi oleks juba suur osa kulu-dest kaetud ja majad, kus üks rahvaklass mõistusest ilma jääb, annaksid teisele klassile vahendid mõistust arendada. Iga isa, kes tahab kasvatada oma pojast kasulikku inimest, mak- sab rõõmuga seda tähelepandamatut maksu, kui ta võrdleb seda suurte kuludega, mis välismaareisid talle kaasa toovad.

Kui meie suur Monarh peaks suvatsema arvata neid ideid oma tähelepanu vääri-vaiks ja käskima tal seda, mis siinkohal üksnes vi- sandina ette kantud, edasi arendada ja üksik- asjalikumalt seletada, ootab kirjutaja selle koh- ta alandlikult ja kuulekalt viidet Eestimaa ku- bernerile. Olles neid ideid kaua ja küpselt kaa- lunud ja sealjuures oma isamaa olukorda ja hoiakut arvesse võtnud, sõandab ta uskuda, et ta on pannud ette midagi tõsiselt kasulikku ning et Katariina loorberikrooni paljude oks- te seas poleks õitsev akadeemia mitte kõige tähtsusetumaks asjaks.

Teine levitamisviis. Poliitilised ja õpetatud ajalehed

Mitu tuhat eksemplari Hamburgi, Berliini ja muid ajalehti ututavad Vene riigi üle. Miks keelavad Saksa vürstid ära iga brošüüri valit- seva usu vastu, aga ikkagi lubavad selliste leh-

tede trükkimist? Kas usuline ketserlus on ohtlikum kui poliitiline? Muidugi ei esita ajalehed resoneeringuid, vaid üksnes alasti tõeseiku, aga toonil, mis pole alati õnnelikult valitud, ja üksikasjalisusega, mis vildakalt ettevalmistatud meeltes sageli vastakaid muljeid tekitab. Mingi loo lugemisel tuletab iga mõtleval inimene sellest omaenese kommentaari. Järelikult peab lugu olema niimoodi püüdnud teeritud või sellisesse valgusesse asetatud, et lugejale oleks võimatuks tehtud saada sellest teistsuguseid muljeid kui ta, omaenese rahu nimel, sellest saama peab. Ma toon mõned näited.

Prantslased pühitsesid hiljuti püha kõrgeima olendi auks, mille puhul hõõgav kujutlusvõime pakkus kõike, mis suutis, et petta meeli ja liigutada südameid. Vastav kirjeldus pidi möödapääsmatult vapustama iga elavat fantaasiat ja ma olen kuulnud isegi rauku kõnelemas sellest jumalaaustamisest võlutuna ja pirsarsilmil. Aga just sellepärast poleks pidanud seda kirjeldust lehtedesse lubama. Kui selle kohta oleks üksnes öeldud: "Prantslased on uue paganliku jumalateenistuse sisse seadnud. Kuskil künkjal sooritati ohvritalitus", siis poleks see lugejate enamuses tekitanud mitte mingit või oleks tekitanud vastumeelse mulje. Väljamaalitud pilt pidi aga pimestama kujutlust ja viima mõistuse eksiteele.

Edasi. Mõnigi unistaja on surnud ettekujutatud vabaduse eest sellesama kangelaskusega, nagu surid esimese kiriku märtrid usu eest. Kui lugeda ajalookirjutaja Gibbonit, võib sattuda kiusatusse tõmmata paralleeli veelgi kaugemale. Usuline ja poliitiline fanatism mõjuvad ühte moodi. Nagu märtrite meelekindlus äratas kunagi imetlust ja värbas nende õpetusele uusi pooldajaid, nii puudutas nüüd Dantoni ja temataoliste julgus mõndagi südant ja ajas mõnegi pea pöörutama. Mistarvis ajalehtedes sääraseid võrgutavaid maalinuid? Milleks mõne Robespierre'i ülistuskõnesid, kes esitab kõige lõkendavamais piltides kõige hädaohtlikumat sofistlust? Kas meie pead on teisiti ehitatud kui prantslaste omad? Ja kui nood säherduste võtetega põlema lähvad – kas ei pea meie siis vähemalt soojaks minema? Kui Roomas oleks esimeste kristlaste ajal trükitud ajalehed käibel olnud ja kui sealt oleks loetud Kartaago piiskopi Cypria-

nuse kangelassurmast ja Pärsia piiskopi Abdase uhketest vastustest ja muist sedalaadi asjust, oleks uus õpetus levinud veel palju kiiremini. Praegu nagu tollalgi usub lai hulk, et arvamus, mille pooldajad kõnelevad ja tegutsevad nii kokkumatult ning valavad nii rõõmsal meelel isegi oma verd – niisugune arvamus ei saa ju olla ohtlik.

Minu ettepanek oleks niisiis: ajalehed täiesti keelu alla panna, aga Riias seada sisse riiklik ajalehtede-kontor, kus mõistliku ja etevaatliku mehe poolt tehtaks kõigist lehtedest tarblased väljavõtted. See peaks olema kirjutamis- ja enam veel mõtlemiskogemusega mees. Ta peaks olema inimestetundja ning oskama ette näha, missuguse mulje see või teine lugu inimeste südames tekitab. Selle kaalutlusega peaks ta oma tekstiseaded valmistama. Sel moel saaks uudishimulik lugeja üksnes seda teada, mida ta teadma peab, ja üksnes nõnda, nagu ta peab sellest teadma. Paljalt sädemed tallatakse maha – aga neist sädemeist võib puhkeda suur tulekahi.

Niisugusest sisseseadest oleks peale selle veel sugugi mitte tühine kõrvalkasu, et hulk raha, arvata oma 2000 rubla, mis praegu ajalehtede eest maalt välja saadetakse, kohale jääks. Riiklik ajalehtede-kontor tooks aga vastupidi – veel tähelepandavat aastatulu ja selle ülejäägi võiks taas arvata uue akadeemia sisetuleku hulka.

Ma pole öelnud veel sõnagi õpetatud ajalehtede kohta. Need kuuluvad õieti juba laht-risse, mille pealkiri peaks olema

Kolmas levitamisviis

ja mis peaks hõlmama üldse peaaegu kõiki praegu ilmuvaid trükiseid.

Filosoofil jookseb süda verd, et ta peab esitama filosoofilisele valitsejannale ettepaneku piirata mõttevabadust, aga kui ihu põdur on, peab vaim puhkama; väike pahe peab vältima suurt. Riik saab olemas olla filosoofideta, kuid mitte kodaniketa. Kodanik saab ilma filosoofiata õnnelik olla, kuid mitte ilma korra ja kuu-lekuseta. Filosoofia puistab roose meie teele, aga kodanlik kord annab meile vilju. Me nopiksime meelsasti ka roose, aga kui nende õied on ülemäära okkaid täis, hoidume pigem

ühel elu meeldimustest, et saavutada kindlust ja rahu.

Leipzigis mess annab meile aastas ligikaudu 4000 uut kirjatööd. Ma ei riski ülemäära, kinnitades, et 3000 neist ülistab prantslaste põhimõtteid, ning võtan endale kohustuse seda tõestada.

Ometi, ärgu mõisteta minu mind vääralt: mulle on täiesti teada, et neist raamatuid käsitleb vaevalt kaheksandik Prantsuse revolutsiooni või seisab lausa selle hirmsa jõleduse kaitseks. Aga siiski on see saksa kirjanike lemmikaineks, mille nad kõige kaudsemagi võimaluse korral juukseid pidi kohale tirivad. Sageli kannab raamat kõige süütumat pealkirja ja käsitleb ajaloost või filosoofiast pärinevat küsimust, millel pole nüüdisajaga midagi ühist, aga äkki leiab lugeja seal koha või ka ainult tooni, millega autor kappab armastatud võitlusväljale ja pillab sinna seemneiva, mis kasvab hästi ükskõik millises mullas. Kas pean esitama näiteid? Et mitte tüütuks osutada, valin üheainsa: Archenholzi Briti ajaloo annaali. Neis on juttu ainult briti rahvasse puutuvatest sündmustest, keegi ei otsi neist rünnakuid Venemaa pihta, ja siiski loetagu üksnes või kaheksandat köidet, kus autor artiklis Rahvuslikust vaimust lubab endale selle riigi aadressil kõige häbiväärsemat laimu. – Ei kirjutata pea ainsatki romaani või näidendit, kus ei leiduks viiteid vabadusele ja võrdsusele. Kurbmängud kirjeldavad türanne, naljamängud teevad aadlit naeruväärseks. Romaanides pannakse armastusjumalale vabadusmüts pähe või antakse vabadusele Amori vibu pihku.

Kõige väljapaistvamad on selles ajakirjad ja õpetatud lehed. Enam kui saja säherduse seas on vaevalt kaks või kolm, milles kihvti ei leidu. Tõsi see, et õpetatud brošüürid on kirjutatud vähemale arvule lugejaile kui poliitilised ajalehed; aga seisused on Vene riigis niivõrd segunenud, kõrgemad klassid on madalamatega nii läbi põimunud, et see, mida üks klass loeb, teisele kõikvõimalikel teil teatavaks saab.

Iseäranis kannab Jena kirjandusleht selle eest hoolt, et tänapäevast mõtteviisi levitada ja laiali laotada. Selle juures töötab mõnisada teadlast ja juba ühisest toonist, mis seal igal pool valitseb, on näha, missugust meelt saksa teadlased ülepea on. Kes pole usuasjus, poliitika

ning filosoofias nendega samadel põhimõtetel, neid mustatakse selles lehes kõigiti ja karjutakse maha. Sageli antakse tähendusrikkaid viiteid, sageli tunduvad nad üksnes kuivalt osutavat, aga nõks, millega see sünnib, laseb lugejal hõlpsasti taibata, kuhu teda tahetakse meelitada. Nii kuulutati alles hiljuti selles kirjanduslehes välja kurikuulsa Kosciusko portree ja öeldi selle juurde, et "igaüks rõõmustab, omandades niisuguse kangelase näo pildi, kes praegu seisab oma rahva eesotsas". Kas peavad riigitruud Vene kodanikud niisugust asja lugema?

Ma tõstan sadade näidete hulgast, mis ma tuua võiksin, esile veel ühe. Loetagu järgnevaid lauseid 1794. aasta maikuu 348. leheküljelt, mida on võimatu eirata: "Inimene võib oma õiguse teostamise teisele kinkida, ta võib selle ära vahetada, aga alati jääb tema enese tahe ainukeseks seadusandjaks. Iial ei saa võrras tahe olla meile seaduseks. Need, kes sõlmisid lepingu, võivad selle ka taas tühistada. – Ühiskonna kõrgeim siht on kultuur vabadusele. Valitsuste sihiks on ainult sisemine võim ja selle väljapoole laotamine. Viimase ilustuseks leiutati õpetus poliitilisest tasakaalust, mida enam keegi ei arvesta. – Kus vürstid teadlikult kultiveerisid, seal tegid nad seda eneste kasu pärast jne.

Katkestan, et mitte tüütavaks minna – aga võimatu on, et riigile saaks ükskõik olla, kui seda lehte tuleb iga postikorruga mitusada eksemplari maale ja kõik seda himukalt loevad.

Peale selle nimetan veel ainult härra von Archenholzi Minervat, Schlözeri Riigiteatajat, Schleswigi Žurnaali, Huberi Rahu-eelläbirääkimisi jne ning võtan endale kohustuse näidata kõigis neis kirjatöödes ette nende kõige karistusväärsemad katsed meeli eksiteele vedada.

Aga mis moel tuleks säherduste kirjutiste levikut takistada? – Kindlasti raske ülesanne. Tõsi küll, tsensorid on ametisse seatud ja rangete eeskirjadega varustatud. Aga missugune tsensor suudaks aastas 4000 kirjatööd läbi lugeda või ka üksnes läbi lehitseda? Ning ma kordan: raamatu pealkiri pole tema sisu kindel mõõdupuu. Sest sageli satub lugeja võrgutavatele kohtadele seal, kus ta neid kõige vähem oodata arvas; poliitika maod on teinekord

romaani lillede all peidus. Nii et kui tsensor tahab kindel olla, et tal pole midagi kahe silma vahele jäänud, peaks ta iga raamatut tõeliselt lugema. Aga tsensoriteks on ju mehed, kes kõik seisavad ka muudes avalikes ameteis ja kel on oma kindlad asjad ajada. Kust peavad nad leidma sellise Heraklese-töö jaoks aega? Vaevalt kümnendiku sellest uuest kohusest suudavad nad täita, ning Augeiase tall jääb rookimata.

Selle raskuse ületamiseks saan soovitada ainult katseid, sest ma ei meelita end usuga, et need meetmed pahest täiesti võitu saavad.

Esiteks, adopteeritagu keelatud raamatute nimestik, mis Viinis aeg-ajalt ilmub (jättes võib-olla kõrvale kirjutised, mis katoliku usu pärast keelu alla on pandud). Sellega poleks mitte ainult tsensori töö oluliselt kergendatud, vaid oleks saavutatud veel teinegi kasu. Tundub nimelt olevat karm, et mõneltki lugejalt, kes on uudishimust või eneseharimiseks tellinud raamatuid, millest ta teadis üksnes süütut pealkirja ega võinud teada, kas see sisaldab hukatuslikke põhimõtteid, tundub karm, ütlen ma, kui talt niisuguseid raamatuid aeg-ajalt konfiskeeritakse, ilma et tema kulusid kaetaks – või teda sunnitakse neid tagasi saatma ja tekitatakse talle tarbetut kulu. Kuni pole olemas seadust, mis määratleks lubatud raamatute liigi, seni ei loe ka riigialam end kohustatuks seda, mille eest ta maksnud on, tasuta loovutama. Kui aga oleks trükitud ja avaldatud keelatud raamatute nimestik, oleks tal teada, mida ta tohib lugeda ja tellida.

Teiseks: iga kaup, mis Vene riiki sisse tuuakse, kannab vastavat templit. Ka raamatud on kaup, mis harva kuulub vaimu tõeliste tarvete hulka ning on sageli hukatusliku luksuse asjad. Kas poleks sedamööda kasulik ja hea ka raamatute tarvis tembeldamine sisse seada ja karistada raamatukaupmeest, kes müüb tembeldamata raamatut, niisamuti nagu pudukaupmeest, kes pakub tembeldamata kaupa. Seeläbi raskeneks raamatute maalenõrgumine – aga kaupmehelt oleks võetud iga vabandus, sest kui tiitelleht peab olema tembeldatud, siis näitab talle ju esimene pilk, kas raamat on tulnud maale lubatud või lubamata viisil. Viimasel juhul peaks aga ainult müüjat karistatama, et kummalgi poolel poleks põhjust salakaubandust varjata.

Niisuguselt templilt võetav tasu oleks jällegi kasutatav uue akadeemia heaks. Kuna raamatute hind selle läbi pisut tõuseks, väheneks vastavalt ka ostjate arv ja see poleks niisuguse korralduse tähtsusetuim kasu. Sest vaimul on nagu ihulgi oma luksus, ja olgugi, et me koos Helvetiusega usume, et ihu luksus on riigile kasulik, võime kindlasti koos Rousseauga eeldada, et vaimu luksus rikub kombeid ja kommete kaudu südant.

Neljas levikuviiis

on lõpuks see, mis teostub arvukate klubide kaudu. Linnas nagu Tallinn, kus on napilt 8000 elanikku, leidub kolm klubi. Siin peetakse suurt hulka poliitilisi ja õpetatud ajalehti ja žurnaale. Klubi liikmed võtavad aset sõõrja laua ümber, mille peal on nende uudishimu tarvis rikkalikult toitu. Kui postipäeval sisse astuda, läigib kõigi silmades kannatamatu ootus. Teenreid kihutatakse kakskümmend korda postimajja vaatama, kas post pole juba tulnud. Lõpuks see saabub ning ajalehed tuuakse kohale. Neid neelatakse ja rebitakse üksteisel käest, ja sedamaid algavad poliitilised dispuudid, arvamised, oletused, ennustused jne, mis on niisugusel ajal ja niisuguses paigas kohatud.

Ma pean klubisid igas suhtes kahjulikeks. Nende pärast on usalduslikud perekonnaringid tagaplaanile tõrjutud, nende tõttu on nais-terahvas meeste kokkutulekuist eemaldatud, ja head kombed järelilikult hädaohus unustusse langeda. Naised istuvad üksi kodus või otisivad endale oma hea maine arvel seltsi. Mehed võõrduvad kõige suuremast maapealsest õnnistusest – koduhõllandusest. Nende enesete majad muutuvad neile võõraks, nad suudavad vaevalt ära oodata tundi, mis neid kluppi kutsub, nad istuvad üha uuesti mängulauda, kaotavad oma raha, raiskavad seda õhtusõokidele, mida nad kodus muidu süüa saaksid, ja ruineeruvad aja jooksul, sest kuigi päevased kulutused on väikesed, on aastased väljaminekud suuremad, kui võiks arvata.

Neist kokkutulekuist osavõtjais pole ainult linnaelanikud. Terves provintsis ei leidu peaaegu ühtegi aadlimeest, kes poleks vähemalt kahe klubi liige. Niipea kui maaelanik

linna tuleb, tõttab ta ka kluppi, niipea kui ta on jõudnud tõllast välja ronida. Seal piiratakse ta sisse, jagatakse tervitusi, tiritakse vaheldumisi ajalehe- ja kaardilauda, nii et ta sageli unustab asjaajamised, mis ta linna tõmbasid. Olen sageli maa-aadlikelt kuulnud: "Mina tulin ainult 24 tunniks linna...", kusjuures mängukaardid ja uudised pidasid neid seal hiljem nädalate viisi kinni.

Kui klubid ei levita niisiis ainult arvamusi, mis võivad hädaohtlikuks osutuda või igatahes täidavad päid tühjade jampsikujutlustega, vaid lisaks sellele ka moraal ja kodune elu selle all kannatavad, siis pole ettepanek ülemäärana karm klubid üldse kinni panna või vähemalt piirata nende tegevus mõnele nädalapäevale, aga lehtede ja ajakirjade lugemine ja loetu üle kõnelemine seal täiesti keelata.

Tõearmastus sunnib mind lisama veel ühe märkuse: lugupeetud isikud meie ülemuste seast meie saksa provintsidest, kellel teinekord leidub agarust ja head tahet kaalutlevusest rohkem, näivad olevat teinud endale seaduseks hoida elanikke kahtlustuste hirmu all. Iga mõistlik mees on nende meeletst jakobiin, iga otsus, mis nende mõtetega kokku ei käi, jakobiinlus; ja ometi oleks mõnigi neist hämmelduses, kui talt küsitaks: mis asi on jakobiin? Võiksin esitada selle kohta naeruväärseid näiteid. Ausat meest, kes on haiguse läbi juustest ilma jäänud ega saa selle tõttu kanda ei lokke ega patsi, peetakse jakobiiniks, kuna need, nagu käib jutt, kannavad ümaralt põetud juukseid. Mustpead, iidne vennaskond, kes on lasknud oma teenreil kolmsada aastat kanda õlapaelu, mis on juhuslikult sinist, punast ja valget värvi, seisab jakobiinlusekahtluse all. Linnas levitatakse koguni jakobiinideks-arvatavate nimekirju ja terves provintsis pole peaaegu ainsatki heledama mõtteviisiga pead, kelle nimi neist listides ei leiduks – kahtlustus, millega osutatakse jakobiinidele ülemäärast au.

Kui isikud, kes teinekord seisavad juhtivais ametis, lubavad endale selletaolist, kui nad väljendavad valjusti mõtlematuid ja kontrollimata kahtlustusi ja ühendavad oma vääriku-sega väiklusevaimu, sest neil on raske tervikut haarata, ärritavad nad meeli sel moel ainult üles. Ebaõiglane kahtlustus solvab kõiki mõtlemaid päid, igale kelmile avaneb hõlpus tee

ausat meest hukatusse tõugata, sest pole tarvis muud kui välja öelda, et see või too on jakobiin. Tõendeid ei nõuta ja negatiivsed tõendid on teadagi raskesti leitavad, kuuldus hakkab levima ja süütu mehe maine muutub küsitavaks. Asi läheb täpselt niisamuti nagu mõnesaja aasta eest ketserlus- ja nõiduskahtlustega läks: see, kes ei mõelnud nii nagu suur hulk, sest ta teadis pööblist kübeke rohkem, oli ketser ja nõid ning jälitatu saatus tema osa.

Selletõttu oleks soovitatav, et isikuid, kelle otsusel nende auväärsuse toel on publikule mõju, hoiatatakse olema oma avalikes sõnavõttudes ettevaatlik ja tagasihoidlik. Sest: kui nende kahtlustus on ülekohtune, tekitab see vaid solvanguid ja kibestust, aga kui see on õigustatud, röövib see iseendalt võimaluse tõe jälile saada, sest see ainult muudab tõeliselt pahatahtlikud seda ettevaatlikumaks.

Kaesoleva kirjutaja on täitnud oma kodanikukohuse, olles öelnud selle aine kohta kõik, mis tundus talle olevat tõene ja kasulik. Ta mõõnab meeleldi, et patrioodi taotlusega ühendab ta ka egoisti huvi, sest ta on veendunud, et tema väike omand pole kuskil kindlam kui Venemaal, ja seda rahu tahab ta segamatult maitsta.

Kui ta nimetaks oma nime, võiks see jätta mulje, et ta arvab olevat endal tasusaamiseõiguse. Jumal on kinkinud talle rahulolu tema perekonnaringis ja ta ei oota muud tasu kui seda: toetada oma ideedega üldist heaolu. Kuid ta on ka kaugel tahtmisest end peita. Ta ei keeldu iial tunnistamast omaks seda, mida ta ausast meeletst ja isamaa-armastusest on kirjutanud.

Vaene talumees, kes Pärsia monarhile pihupesas vett tõi, võeti heatahtlikult vastu.

T